

**ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА Й НАУКА
В УНІВЕРСИТЕТАХ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ,
ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ**

УДК 373.2.011.3-51

С. О. Бадер

**СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ
«ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ З
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Сучасне суспільство орієнтується на компетентного, творчого, здатного нестандартно мислити й аналізувати себе та свою професійну діяльність фахівця, який уміє самовдосконалюватись. Саме тому професійна рефлексія як здатність до самоаналізу себе та своєї діяльності набуває актуальності, особливо, коли мова йдеться про майбутніх педагогів, зокрема фахівців дошкільної галузі. Науковці одностайно наголошують на прямій залежності рівня сформованості професійної культури вихователя від його здатності до рефлексії, що є системоутворюючим компонентом професійної компетентності та формується ще під час навчання у виші. Своєчасність розв'язання означеної проблеми підтверджується низкою нормативних документів, зокрема оновленими ЗУ «Про освіту», ЗУ «Про дошкільну освіту», програмами навчання й розвитку дітей дошкільного віку.

Дослідження рефлексивних процесів представлено у філософській (Г. Гегель, Дж. Дьюї, І. Кант, Дж. Локк, К. Маркс, А. Огурцов, І. Фіхте, М. Холодна, Г. Щедровицький), психологічній (Б. Ананьєв, О. Анісімов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, І. Семенов, С. Степанов, С. Рубінштейн), педагогічній літературі (І. Бех, Ю. Кулюткін, В. Сластьонін, Г. Сухобська та ін.).

У свою чергу, проблема формування професійної рефлексії та рефлексивної компетентності майбутніх педагогів є предметом дослідження таких учених: Г. Бізяєва, Н. Гавриш, Г. Єрмакова, В. Желанова, М. Марусинець, В. Метаєва, Т. Яркіна та ін. Натомість, проблема формування професійної рефлексії у майбутніх фахівців з дошкільної освіти все ще потребує наукового обґрунтування та упровадження спеціальної педагогічної технології в освітній процес вишів.

Отже, метою статті є аналіз дефініції «професійна рефлексія педагога» та характеристика сутності професійної рефлексії майбутнього фахівця з дошкільної освіти.

Перш за все, схарактеризуємо поняття «рефлексія», яка є міждисциплінарною категорією та предметом дослідження філософії, психології, педагогіки тощо.

Так, у довідковій літературі рефлексія тлумачиться як:

– процес самопізнання суб'єктом внутрішній психічних актів та станів [1];

- процес розмірковування особистості про все, що відбувається у її свідомості; здатність людського мислення до критичного самоаналізу [2];
 - розмірковування про свій внутрішній стан, самоаналіз [3].
- У межах філософської школи рефлексія розуміється як:
- форма пізнання (І Кант);
 - здатність виходити у зовнішню позицію стосовно ситуації, що склалася (К. Маркс);
 - перехідна ланка від процесу мислення до формулювання й прийняття рішення (Г. Гегель);
 - процес мислення, під час якого особистість здатна розглядати себе у якості об'єкта та предмета дослідження (А. Огурцов).

Отже, у межах філософських досліджень рефлексія пов'язується з категорією мислення, що уможлиблює самоаналіз, розуміння та усвідомлення себе; здатність думати про своє власне мислення з метою його удосконалення.

Незважаючи на те, що рефлексія є, перш за все, предметом психологічної науки, стало визначення щодо її сутності у науковому полі відсутнє. Зазначимо, що означена категорія розглядається в межах різних аспектів, зокрема когнітивний (інтелектуальний), комунікативний, особистісний тощо. Так, в руслі когнітивного рефлексія розуміється як здатність особистості відслідковувати хід власної інтелектуальної діяльності, тобто виокремлювати, аналізувати власні дії щодо вирішення певної проблемної ситуації (В. Давидов, Ю. Кулюткін). У межах комунікативного аспекту дослідження сутності рефлексії вона тлумачиться як усвідомлення особистістю того, як вона сприймається партнерами по спілкуванню, тобто рефлексія є запорукою ефективного спілкування, в тому числі й професійного (Г. Сухобська). Особистісний аспект розкриває сутність рефлексії через самосвідомість особистості, тобто мова йдеться про особистісну рефлексію, яка пов'язана з думками, переживаннями індивіда, переосмисленням себе та своєї діяльності; процес самопізнання, що спрямований на розкриття власного духовного світу (І. Семенов, С. Степанов).

У зв'язку з цим, слушною є думка В. Желанової, яка на основі аналізу категорії «рефлексія» з психологічної точки зору виокремлює сфери реалізації рефлексії, а саме: діяльність, мислення, самосвідомість, саморегуляція та метапроцеси особистості (комунікація та кооперація) [4, с. 10].

В останні часи особливу увагу науковців привертає феномен професійної рефлексії як складової професійної компетентності фахівця педагогічної галузі, зокрема спеціаліста з дошкільної освіти. Це підтверджується думкою Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської, про те, що рефлексивні процеси пронизують всю діяльність педагога.

Професійну рефлексію розглядають як: характеристику особистості педагога; засіб його мислення; дослідницьку діяльність педагога. У низці досліджень сутність професійної рефлексії розкривається через її поетапне формування в структурі професійної діяльності педагога.

Так, у більшості психолого-педагогічних досліджень (Б. Вульф, Г. Єрмакова) професійна рефлексія розкривається через інтегративну характеристику особистості майбутнього педагога, що акумулює в собі

професійні рефлексивні знання, ставлення до них, професійну рефлексивну діяльність та рефлексивну поведінку.

Схожої думки дотримується Г. Бізяєва, яка досліджує проблему становлення професійної компетентності вчителя та визначає педагогічну рефлексію як процес мисленнєвого (попереднього чи ретроспективного) аналізу певної професійної проблеми, у результаті чого виникає осмислення даної проблеми та пошук оптимальних шляхів її вирішення [5, с. 62 – 63]. Отже, на думку вченого, рефлексивний педагог – це педагог, який здатен до постійного самоаналізу власної професійної діяльності, дослідження свого професійного досвіду з метою його удосконалення тощо. Крім того, Г. Бізяєва додає, що лише рефлексивний педагог здатен до рефлексивного управління навчанням, коли учень є активним суб'єктом освітнього процесу, а педагог організує продуктивну взаємодію, на якій вибудовується весь процес навчання; саме за таких умов учень здатен до самоуправління процесом набуття знань та умінь [Там само, с. 70]. Погоджуємось з думкою автора, та вважаємо, що таке розуміння професійної рефлексії актуальне і для фахівця з дошкільної освіти.

Цікавим є підхід, у межах якого професійна рефлексія розглядається крізь призму дослідницької діяльності педагога (Дж. Дьюї). За такого підходу, професійна рефлексія педагога – здатність бачити проблему в конкретній педагогічній ситуації та вибудовувати стратегію щодо усунення такої проблеми на основі дослідницької діяльності. Зі свого боку зазначимо, що така позиція не позбавлена сенсу, натомість, педагогічна рефлексія трактується дещо вузько, зводячи її лише до рефлексії в конкретних проблемних ситуаціях та у процесі пошуку шляхів розв'язання проблеми.

Важливими для розуміння сутності професійної рефлексії є розвідки (М. Ван-Манен, Д. Лістон, К. Цейхнер), де вона розуміється як складне утворення в професійній діяльності педагога, що еволюціонує від найбільш простого до найскладнішого рівня. Так, до означених рівнів відносять: *практичний* (педагог намагається реалізувати отримані під час навчання у вищі уміння та навички, а власні досягнення оцінює за формулою «вірно – невірно»); *казуальний* (педагог аналізує професійну діяльність з позиції чинників, що її зумовили); *критичний* (до аналізу професійної діяльності включаються морально-етичні норми та категорії; педагог починає рефлексувати з приводу мети, форм та методів організації освітнього процесу, його змістовного наповнення тощо) [5, с. 119]. Такий підхід є актуальним і для дослідження професійної рефлексії фахівців з дошкільної освіти, адже презентує рівні її сформованості.

Поряд з поняттям «професійна рефлексія» широко уживаним є дефініція «рефлексивна компетентність педагога» (Ю. Бабаян, О. Малихін, К. Нор, С. Степанов та ін.).

Так, на думку С. Степанова, рефлексивна компетентність – це «професійна якість особистості, яка дозволяє ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує розвиток і саморозвиток, сприяє творчому підходу в професійній діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності» [6, с. 266]. Як бачимо, дослідник розглядає

рефлексивну компетентність як складову професійної компетентності, а отже, отожднює дане поняття з професійною рефлексією.

Схожа думка зустрічається в розвідках Ю. Бабаян, К. Нор, які визначають рефлексивну компетентність учителя як інтегративну якість особистості, яка характеризує ступінь засвоєння сукупності рефлексивних компетенцій, що включає характеристику рефлексивної діяльності з використанням знань, умінь, навичок професійного і життєвого досвіду [7, с. 239]. Тобто вчені розглядають професійну рефлексію та рефлексивну компетентність як тотожні поняття та як один з компонентів професійної педагогічної діяльності.

Зазначимо, що Ю. Бабаян, К. Нор у структурі рефлексивної компетентності вбачають низку складових (рефлексивних компетенцій), до яких відносять: готовність до прояву рефлексивної компетентності (мотиваційний компонент); володіння знаннями змісту рефлексивної компетентності (когнітивний компонент); досвід прояву рефлексивної компетентності у різних ситуаціях (поведінковий компонент); ставлення до змісту рефлексивної компетентності і об'єкту її застосування (ціннісно-смысловий компонент); емоційно-вольова регуляція процесів і результатів прояву рефлексивної компетентності [8].

Істотним є доповнення Ю. Кулюткіна, який зазначає, що професійна рефлексія педагога спрямована на: власну діяльність (усвідомлення власного педагогічного досвіду; виокремлення критеріїв ефективності власної педагогічної діяльності; аналіз змін, що відбуваються в освіті), діяльність колег (уміння аналізувати їхню професійну діяльність; навички ефективного спілкування) та діяльність учнів (уміння взаємодіяти з учнями; уміння навчити учнів рефлексувати з приводу навчальної діяльності; здатність оцінювати власну діяльність з позиції учня), та швидше являє собою «механізми рефлексії в професійній діяльності» [9, с. 13–14].

Думку про тотожність категорій «професійна рефлексія» та «рефлексивна компетентність» висловлюють у своїх розвідках О. Гулеєва, А. Максимов, зазначаючи, що рефлексивна компетентність виявляється через відповідальне, усвідомлене ставлення до власної професії, а її структура представлена через рефлексивні здібності, рефлексивні уміння та рефлексивну позицію. Крім того, А. Максимов наголошує на тому, що саме рефлексивна компетентність є системоутворюючою складовою професійної компетентності педагога.

Виходячи з теоретичного аналізу сутності ключових понять, маємо можливість констатувати, що професійна рефлексія є неодмінною складовою діяльності фахівця з дошкільної освіти та формується ще на етапі навчання у виші. Професійна рефлексія дозволяє майбутнім вихователям оцінювати власні професійні здібності, співвідносити їх з існуючими стандартами та постійно самовдосконалюватись (О. Воронова, Т. Яркіна). Зазначимо, що професійна рефлексія починає формуватися вже на початку професійної підготовки у виші та під час проходження студентами різних видів практик. Очевидно, що процес формування професійної компетентності майбутніх фахівців в умовах вишів має бути керованим, у протилежному випадку студентам важко досягнути високого рівня сформованості такої рефлексії (В. Желанова, М. Марусинець, Р. Пріма).

Грунтуючись на психолого-педагогічних розвідках з проблеми, що досліджується, професійну рефлексію майбутніх фахівців з дошкільної освіти визначаємо як інтегративне особистісне утворення студента, що виявляється через здатність розкривати власні рефлексивні задатки, набувати рефлексивних навичок для становлення рефлексивної позиції у подальшому.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в характеристиці структури педагогічної рефлексії майбутніх фахівців з дошкільної освіти.

Список використаної літератури

- 1. Психологія.** Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. / Сост. А. А. Карпенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
- 2. Новейший философский словарь** / сост. и глав. ред. А. А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
- 3. Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
- 4. Желанова В. В.** Таксономія типів професійної рефлексії педагога: міждисциплінарний контекст. / В. В. Желанова // *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр.* – (27). – С. 9–15.
- 5. Бизяева А. А.** Психологія думающего учителя: педагогическая рефлексия / А. А. Бизяева. – Псков : ПГПИ имени С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
- 6. Степанов С. Ю.** Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности / С. Ю. Степанов, О. А. Полищук // *Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации.* – Новосибирск : НГУ, 1995. – С. 266 – 271.
- 7. Бабаян Ю. О.** Формування рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів / Формування професійної компетентності майбутнього вчителя: Науковий посібник / Ю. О. Бабаян, К. Ф. Нор. / За заг. ред. професора С. І. Якименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 231–266.
- 8. Нор К. Ф.** Шляхи формування рефлексивної компетентності вчителів у післядипломній освіті / К. Ф. Нор, Ю. О. Бабаян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Nor_Babajan.pdf.
- 9. Кулюткин Ю. Н.** Образовательные технологии и педагогическая рефлексия. / Ю. Н. Кулюткин, И. В. Муштавинская. – СПб. : СПбГУПМ, 2002. – 48 с.

Бадер С. О. Сутнісна характеристика категорії «професійна рефлексія майбутнього фахівця з дошкільної освіти»

Стаття присвячена проблемі формування професійної рефлексії майбутніх педагогів, зокрема, фахівців з дошкільної освіти. Автор аналізує поняття «рефлексія» з філософської та психолого-педагогічної точок зору; характеризує сутність категорій «педагогічна рефлексія» та «рефлексивна компетентність»; визначає зміст поняття «професійна рефлексія майбутнього фахівця з дошкільної освіти».

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, рефлексивна компетентність, професійна рефлексія майбутнього фахівця з дошкільної освіти.

Бадер С. О. Сущностная характеристика категории «профессиональная рефлексия будущего специалиста сферы дошкольного образования»

Статья посвящена проблеме формирования профессиональной рефлексии будущих педагогов, а именно, специалистов в сфере дошкольного образования. Автор анализирует понятие «рефлексия» с философской и психолого-педагогической точек зрения; характеризует сущность категорий «педагогическая рефлексия» и «рефлексивная компетентность»; определяет содержание понятия «профессиональная рефлексия будущего специалиста в области дошкольного образования».

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, рефлексивная компетентность, профессиональная рефлексия будущего специалиста сферы дошкольного образования.

Bader S. The Essential Characteristic of the Category «Professional Reflection of the Future Specialist of Preschool Education Sphere»

The article is devoted to the problem of forming a professional reflection of future teachers, namely, specialists of preschool education sphere. The author analyzes the concept «reflection» from the philosophical and psychological-pedagogical points of view; characterizes the essence of the categories «pedagogical reflection» and «reflexive competence»; defines the content of the concept «professional reflection of the future specialist of preschool education sphere».

Key words: reflexion, professional reflection, reflexive competence, professional reflection of the future specialist of preschool education sphere.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2018 р.

Прийнято до друку 25.04.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Нікітіна А. В.

УДК 378.091.12.011.3-053:

Л. Я. Бірюк

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: РЕАЛЬНИЙ ШАНС ЗМІНИТИ ШКОЛУ,
ЗМІНИТИ КРАЇНУ**

В умовах глибоких соціальних змін дійсності, які нині переживає наше суспільство, особливої актуальності набуває проблема реформування вітчизняної освіти, що є основним джерелом примноження інтелектуального потенціалу держави. Системне реформування загальної середньої освіти спрямоване на утвердження нового інноваційного типу навчання, що забезпечить освоєння та підтримання здобутків цивілізації, формування особистості, здатної ініціювати і вносити інноваційні зміни в існуючу культуру, економіку, навколишнє середовище, успішно розв'язувати нові завдання в різноманітних життєвих ситуаціях, що постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством загалом [1].